

PİR MEHMED ÜSKÜBÎ

(ö. 1020/1611)

Osmanlı âlimi.

Devşirme (kuloğlu) çocuğu olarak İstanbul'da dünyaya geldi. Muhibbî, Kastamonu'da doğduğunu belirtirse de bu muhtemelen, kendisinin kaynağı olan Atâî'deki Kostantiniye kelimesinin yanlış istinsahından kaynaklanmıştır. Babasının adını *Zahîrû'l-kudât* adlı eserinin mukaddimesinde Hasan olarak vermesine rağmen Bağdatlı İsmâil Paşa tarafından Abdullah şeklinde kaydedilmesi, Osmanlı döneminde devşirme çocuklarının babalarından bu şekilde söz edilmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Pîr Mehmed Efendi önceleri Bektaşî zümresine katılıp dervişlik yoluna girmişse de daha sonra ders okumaya başladı ve Çivizâde Mehmed Efendi'ye mülâzım oldu. Ardından çeşitli medreselerde müderris olarak görev yaptı. Yenipazar müderrisi iken eşkıya darbesiyle bir gözünü sakatlandı. Bu sebeple "Yekçeşm" ve "Kör Müftü" lakaplarıyla da bilinir. 990 (1582) yılı civarında Hezargrad'daki Maktul İbrâhim Paşa Medresesi'nde müderris iken bir innin (cinsel iktidarı olmayan kişi) ile ilgili olarak kullandığı ifadedden dolayı azledildi (bu olay Atâî'nin ayrıntılarını verdiği olayla aynı olmalıdır, bk. *Nefhatü'l-ezhâr*, vr. 95^a-98^b; Kortantamer, s. 191). Daha sonra Üsküp müftülüğüne tayin edildi, uzun yıllar burada müftülük ve müderrislik yaptı ve bu görevde iken 1020'de (1611) vefat

etti. Kâtib Çelebi onu *Fezleke*'de 1020 (1611) yılında ölenler arasında zikretmesine rağmen *Keşfü'z-zunûn*'da ölüm tarihini 1030 (1620) olarak kaydetmiş ve başta Bağdatlı İsmâil Paşa olmak üzere sonraki birçok müellif bu yanlış devam ettirmiştir. Bursalı Mehmed Tâhir ise vefatını 1026 (1617) olarak verir. Atâî, Üskübî'nin hazırcı, şakacı, nüktedan bir kişi olduğunu ve nüktelerinin dostları arasında sohbet konusu edildiğini kaydederek *Hamse*'sindeki *Nefhatü'l-ezhâr* adlı mesnevisinde bazı nüktelerini anlatır (*Nefhatü'l-ezhâr*, vr. 88^b-98^b; Kortantamer, s. 190-191).

Eserleri. 1. *Muînü'l-müftî fi'l-cevâb ale'l-müsteftî* (*Fetâvâ-yı Üskübî*, *Fetâvâ Kör Müftî*). Esere *Muînü'l-müftî* adının *Zahîrû'l-kudât*'a yazılan girişte Pîr Mehmed Efendi tarafından verildiği ifade edilirse de (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 587, vr. 129^b) müellifin oğlu ve eserin müstensihlerinden olan Beypazarı kadısı Ahmed, 1039'da (1630) yazdığı nüshanın sonunda kendisinin Üsküp'te fetva kâtibi iken babasının fetvalarını *Muînü'l-müftî* adıyla bir araya getirdiğini belirtir (Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 520, vr. 347^a-348^b). Eserde Türkçe fetvalar ve Arapça nakilleri fıkıh kitapları sistematigine göre sıralanmıştır. Kütüphanelerde otuzdan fazla yazma nüshasının mevcut olması (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 268, 2684, 2763, 2770, 2790, 2792; Süleymaniye Ktp., Âşir Efendi, nr. 133, Ayasofya, nr. 1562, Esad Efendi, nr. 1094, 1117, Fâtih, nr. 2355, 2356, Şehid Ali Paşa, nr. 1027, Yenicaami, nr. 627;

Pîr Mehmed'in *Zubdetü'l-fetâvâ* adlı eserinin ilk sayfası (Süleymaniye Ktp., Reisülkütüb Mustafa Efendi, nr. 410)

nr. 2925; Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 1885, 1967, Harput, nr. 166, Lâleli, nr. 3324, Kılıç Ali Paşa, nr. 936, Şehid Ali Paşa, nr. 2326, Yazma Bağışlar, nr. 1179, 1739; Âtîf Efendi Ktp., Âtîf Efendi, nr. 2796; Milet Ktp., Ali Emîrî Efendi, nr. 3666). Kemalpaşazâde'nin *İşlâhu'l-Vikâye*'de ve Secâvendî'nin *Ferâ'iz*'ine yazdığı şerhte ki bazı itirazlarına karşı cevaplardan oluşan *Şerhu'l-Menâr ve ecvibe 'alâ i'tirâzâtı İbn Kemâl fi'l-İşlâh* adlı risâle ile (Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 805/13, vr. 167^b-172^b) Molla Hüsrev ve Kemalpaşazâde'nin bazı fikhî meselelerdeki görüşlerinin değerlendirildiği *Risâle fi'l-Vakf* da (İzmir, nr. 805/12, vr. 161^b-167^a) Pîr Mehmed'e nisbet edilmektedir.

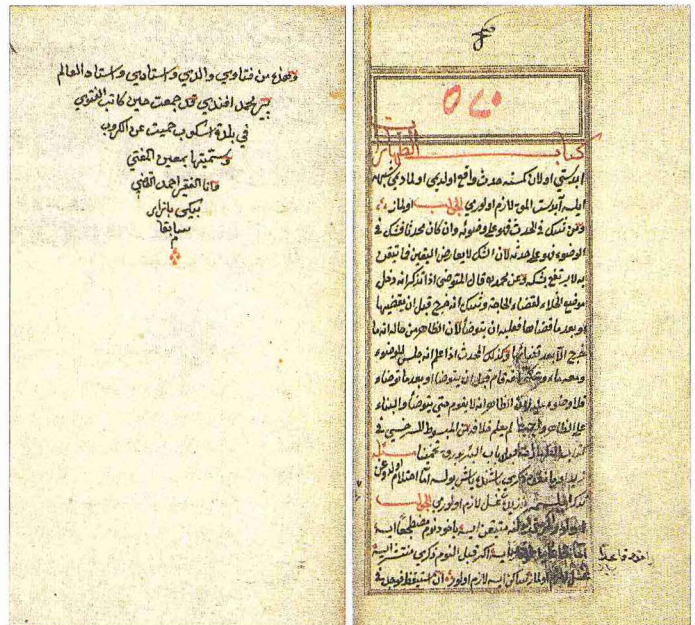
BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'z-zunûn, II, 952, 1709; Osmanlı Müellifleri, I, 260; *İzâhu'l-meknûn*, I, 612; *Hediyetü'l-ârifin*, II, 213; *Kehhâle*, *Mu'cemû'l-mü'ellifin*, XII, 133-134; İsmail Yıldızlı, *Pîr Muhammed Efendi'nin Mu'înu'l-Müftî 'Ala Cevabi'l-Müsteftî Adlı Eserinden Seçme Fetvaların Transkripsiyon ve Tahkiki* (yüksek lisans tezi, 1994), EÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1996, IX, 394 vd.; Şükrü Özen, "Osmanlı Dönemi Fetva Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, III/5, İstanbul 2005, s. 346-347; Halil İnalıcık, "Kanunnâme", *DİA*, XXIV, 336.

TAHSİN ÖZCAN

Pîr Mehmed
Üskübî'nin
Muînü'l-müftî
adlı eserinin
ilk ve son sayfaları
(Süleymaniye Ktp.,
İbrâhim Efendi,
nr. 520)

PİR SULTAN ABDAL

XVI. yüzyıl halk şairi.

XVI. yüzyılın başlarında Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Banaz köyünde doğduğu tahmin edilmektedir. "O ruh girdi bana Haydar dost dedi / Yaradandan nasibini istedi" mısralarından asıl adının Haydar olduğu anlaşılmaktadır. Şair soyunun Horasan'ın Hoy kasabasından geldiğini, "Benim aslım Horasan'dan Hoy'dandır" mısraında belirtir. Ataları muhtemelen Horasan'dan Hoy'a, oradan da Sivas'a göç etmiştir. Şiirlerinde genellikle Pîr Sultan mahlasını kullanmışsa da Pîr Sultan Abdal diye tanınmıştır.

Pîr Sultan Abdal hakkında tarihî kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Halk arasındaki söylentilere göre çocukluğunda koyun çobanlığı yaparken rüyasında bir elinde bâde, bir elinde elma olan nur yüzlü bir ihtiyar görür, kendisine uzattığı bâdeyi saygıyla içer, elmaya uzandığı sırada ihtiyarın elinin içinde bir ben olduğunu farkeder ve onun Hacı Bektâş-ı Velî olduğunu anlar. Hacı Bektâş ona "Pîr Sultan" mahlasını verir, şöhretinin her tarafa yayılmasını, sazının üstüne saz, sözünün üstüne söz gelmemesini dileyip gözden kaybolur. Şair, "Pîr elinden bâde içtim / Doğdum elinize düştüm / Ak cenneti gördüm geçtim / Hünkâr Hacı Bektâş Velî" dörtlülüğünde bu rüyayı dile getirmiştir. Böylece Pîr Sultan Abdal pek çok halk şairi gibi rüyada bâde içme sonucu "bâdeli âşık" olmuştur.

Bu olayın ardından tanınmaya başlayan Pîr Sultan Abdal, Şahkulu'nun Anadolu'da başlattığı yoğun Safevî-Şîî propagandasının etkisinde kalarak bu görüşleri benimser. Osmanlı Devleti'nin Kızılbaş-Râfîzî zümrelerine karşı sert önlemler aldığı dönemde düşünce ve inançlarını savunmaya ve yaymaya devam eder. Sonunda, Alevî çevrelerindeki yaygın inanışa göre Sivas Valisi Deli Hızır Paşa'nın emriyle Banaz'dan Sivas'a götürülüp Paşa Kalesi'ne hapsedilir. Hızır Paşa, sorgulama sırasında tâvizsiz bir tutum takınan Pîr Sultan'ı Toprakkale'ye nakleder ve durumu Osmanlı sarayına bildirir. Saraydan gelen emir üzerine bugünkü Sanayi Çarşısı karşısında Kesimevi'nin bulunduğu Surdibi'nde idam edilir. İdam edildiği yer halen "Darağacı" diye anılmaktadır. Mezarı günümüzde mal pazarı olarak kullanılan alandadır. Onun 1589 veya 1590 yılında (Öztelli, *Pîr Sultan Abdal*, s. 38) yahut Şah Tahmasb-Kanûnî Sultan Süleyman döneminde (Gölpınarlı-Boratav, s. 78) asılmış olabileceği ileri sürülmüştür.

Ca'ferî-Alevî görüşlerine sahip olması, "Çeke sancağı götüre / Şah İstanbul'a otura / Firenk'ten yessir getire / Horasan'da sala bir gün" dörtlülüğünden de anlaşıldığı gibi İran şahının İstanbul'a hâkim olmasını istemesi ve bu doğrultudaki çabalarının onun idamına sebep olduğu söylenebilir. Hacı Bektâş-ı Velî, Balım Sultan ve Seyyid Ali Sultan'ı saygıyla anan, Ca'ferî olduğunu ("İmam Ca'fer mezhebine uyanız"), şeriata ("Şeriat göğe çekildi / Âlem zulm ile yıkıldı"), Kur'an'a ("Kur'an'ın kilidi İhlâs-ı şerif"), hac ve namaz farızalarına ("Kâbe'nin yapısı binâ yapısı / İman etse âsilerin hepsi / Beş vakit okunur Âyetü'l-kürsî") bağlılığını ifade eden Pîr Sultan şiirlerinde genellikle Hz. Peygamber, Ali, Hasan ve Hüseyin, on iki imam muhabbetini işlemiştir. Kırmızı giymekle övünen (Eğnimize biz kırmızı giyeriz / Hâlimizce biz de mâna duyarız), öldürülse bile inançlarından vazgeçmeyeceğini söyleyen (Kadılar müftüler fetvâ yazarsa / İşte kement işte boyun sararsa / İşte hançer işte kelle ke-serse / Dönen dönsün ben dönmezem pîrimden) Pîr Sultan Abdal, Hz. Ömer'le Osman'ın hiçbir kitapta yeri olmadığını (Kangı kitapta var ol Ömer Osman / Kur'an'da okunan Ali değil mi?) söyleyerek gayri Sünnî görüşlere sahip olduğunu açıkça ilân etmiştir. Ölüm, aşk, dostluk, ayrılık, özlem ve haksızlıklara karşı koyma gibi konuları içeren şiirleri de vardır, ancak bunlar edebî yönden güçlü değildir. Halk şiiri geleceğini iyi bilen Pîr Sultan'ın şiirlerinde saz şairlerinin temel nazım biçimi olan koşma önemli yer tutar, semâî nazım biçimiyle de güzel örnekler vermiştir. Diğer saz şairleri gibi daha çok yarım kafiye tercih etmiş, bunu redifle destekleyerek ses öğesini etkili kılmayı başarmıştır.

Şiirlerini coşkulu bir dille söylemesi ve halkı ilgilendiren konulara yer vermesi, inançlarını tâvizsiz savunması, şiirlerinde konu bütünlüğünün bulunması Pîr Sultan'ın en önemli özellikleridir. Pîr Sultan Abdal, Anadolu Alevîleri'nin yedi büyük şairi arasında yer almış, bunların içinde Hatâî ve Kul Himmet'le birlikte en büyük üç şairden biri kabul edilmiştir. Aynı mahlası kullanan Pîr Sultanım Haydar, Pîr Sultan Abdal (aruz şairi), Pîr Sultan Abdal (Divriği yöresi), Abdal Pîr Sultan gibi başka şairlerin de bulunması (Aslanoğlu, *Pîr Sultan Abdallar*, s. 25-26) onun bu çevrelerdeki yaygın şöhretini göstermektedir.

Pîr Sultan Abdal'ın en çok etkilendiği şair Hatâî'dir; ikinci olarak Kaygusuz Abdal etkisinden de söz edilebilir. Bazı araştırmacılar Dede Korkut ve Yûnus Emre et-

İzmir Millî Ktp., nr. 177, 782, 784, 1376, 1709, 1806) ve daha sonra kendisine sık sık atıflarda bulunulması eserin oldukça muteber sayıldığını göstermektedir. Nitekim Atâî kitabın kendi döneminde hayli meşhur olduğunu kaydeder (*Zeyl-i Şekâik*, s. 552). Hacı Mustafa b. Veliyyüddin b. Murâd el-Hanyevî *Fetâvâ-yı Velîzâde*, Akdalkudât Ebû Abdullah Ömer b. Ahmed el-Kâhîrî *Mecmûatü'l-mesâilî'l-fikhiyye* ve Ahmed Hamdullah el-Ankaravî *Mir'âtü'l-murâfiîn* adlı eserlerinde bu kitabı kaynak olarak kullanmışlardır. Ayrıca eserden seçmelerin yapıldığı bir nüsha bulunmaktadır (*Müntehabât min Fetâvâ-yı Kôr Müftî*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2319). 2. *Zahîrî'l-kudât*. Arazi, vergi, vakıf hukukuyla ilgili olan eserde Üskübî'nin kendi fetvalarının yanı sıra Kemalpaşazâde, Çivizâde, Ebüssuûd Efendi, Hoca Sâdeddin Efendi, Esad Efendi, Bolulu Mustafa Efendi, Ebû Said Efendi, Bahâî Mehmed Efendi, Hanefî Mehmed Efendi, Yahyâ Efendi, Muîd Ahmed Efendi gibi Osmanlı şeyhülislâmlarının fetvalarına da yer verilmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 4789; Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 587, 852, Lala İsmâîl, nr. 106; Burdur İl Halk Ktp., nr. 797, 1015). Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki üç nüshası esas alınarak Ahmet Akgündüz tarafından *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* içinde neşredilen eser (IX, 394-483), Osmanlı hukukunda şeriat-kanun ilişkisi hakkında zengin malzeme sunması bakımından oldukça önemlidir. Mukaddimesinde eserin Osmanlı kanunlarına dair Üskübî tarafından gerçekleştirilen bir derleme olduğu şeklindeki ifade dikkate alındığında bazı nüshaların sonunda yer alan, Hamza Paşa, Celâlzâde, Muallimzâde et-Tevkîî, Ali Efendi kanunnâmelerinden ve fermanlardan yapılan iktibasların da Pîr Mehmed'e ait bir derleme olduğu düşünülebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Pîr Mehmed Üskübî, *Muînü'l-müftî*, Süleymaniye Ktp., İbrâhim Efendi, nr. 520, vr. 347*-348*; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 551-552; a.mlf., *Nefhatü'l-ezhâr*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2937, vr. 88*-98*; Kâtib Çelebi, *Fezleke*, I, 342; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1229, 1746; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eşer*, I, 456; *Sicill-i Osmânî*, II, 142; Osmanlı Müellifleri, II, 61; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 272; Tunca Kortantamer, *Ne'izâde Atâyî ve Hamse'si*, İzmir 1997, s. 63, 190-191, 331-333; Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, İstanbul 1996, IX, 394-483, 487; Muharem Omerdiç, "Pîr Muhammed el-Uskubi i Njegov Zbornik Fetvi", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice u SFRJ*, LIV/6, Sarajevo 1991, s. 712-725.

ŞÜKRÜ ÖZEN